

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

2009 SAUSIO 24 d.

DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

Nr. 15 (4)

Pastabos pačiam sau

Mokestis už kultūrą, arba nekultūringas mokestis

2003 metais buvau Amerikos delegatas 69-ajame PEN klubo kongrese Meksikoje ir man teko matyti nepaprastą įvykį, kurį tada aprašiau. O buvo taip: Meksikos prezidento Vicente's Fox'o, pagarsėjusio kaip liberaliausias Meksikos prezidentas, valdymo metu parlamentas nutarė pakelti mokesčius spaudai ir knygoms. Negalėjau suprasti, kodėl kraštas, kuris taip padeda kultūrai, staiga nutaria pakelti mokesčius būtent kultūrai. Meksika su Argentina visoje Lotynų Amerikoje garsėja savo knygų spausdinimu, ir tai laikoma labai pelningu užsiėmimu.

Tačiau netrukus, gal jau kitą dieną, PEN klubo kongreso metu, milijonas meksikiečių – rašytojų, intelektualų, kaimiečių, fabriko darbininkų ir paprastų miesto tarnautojų – pasipylė po visą miestą ir užplūdo centrinę Meksikos alėją „Paseo de la Reforma“. Su plakatais ir šūkiomis jie reikalavo Meksikos prezidento atšaukti mokesčius kultūrai. Meksikoje knygų leidyba ir knygų prekyba buvo sulyginta su popieriumi, su pieštukais, su rašalu, dažais, klijais ir visu tuo, ko reikia vaikams mokykloje. Kitą dieną, rodos, lapkričio 24-ąją, Vicente Fox'as atšaukė mokesčius kultūrai.

Dabar girdžiu, kad ir Lietuvoje per vieną naktį Seimas nutarė pakelti ne tik algas savo nariams, bet ir įvedė mokesčius kultūrai. Situacija tiesiog absurdiška – iš vienos pusės remdama knygų leidybą, iš kitos – Seimas apkrauna tas knygas tokiais mokesčiais, kad paprastas pilietis nepajėgs nusipirkti knygos, nes jos kaina pakils 40 procentų. Jau ir taip mūsų knygos, kadaise buvusios pigiausia dovana draugams ir pažįstamiems, pastaruoju metu virto prabanga, o apie siuntimą tos knygos į užsienį neverta net kalbėti.

Labiausiai mane stebina tai, kad Gedimino prospekte nesusirinko minia, protestuojanti prieš tokius netikusius mokesčius. Kiek girdėjau, kažkas protestavo prie Rašytojų sąjungos, prie Seimo, prie Spaudos rūmų, dar kažkur, bet milžiniškos minios, kuri naudojasi knyga, nebuvo. Ne itin ir spauda purkštavo – nei Lietuvoje, nei JAV. Niekas per daug dėl mokesčių knygai nesišaudino ir traktavo tą įvykį kaip dar vieną nevykusį Seimo išsišokimą.

„Lietuvos ryto“ žurnalistas Rimvydas Valatka pasiuto ir ne vienoje skiltyje už tai „davė“ Adamkui ir Kubiliui per galvą. Nutylėsiu tų 641 komentarų turinį prie R. Valatkos skilties – jų mintys ir žodynas tinka tik bernams prie tvarto. Nesistebiu nei tuo, kad Seimas tokius kvailius ar rafinuotus įstatymus išleido, nei tuo, kad Prezidentas juos pasirašė. Juk pagaliau, kaip sako Valatka, Prezidentui liko tik 6 mėnesiai. Tačiau stebiuosi, kad masiškai nesukilo mūsų visuomenė ir neišėjo į Gedimino prospektą, kaip kad meksikiečiai suplūdo į centrinę savo sostinės alėją. Ir tūkstančiai – jeigu ne milijonas žmonių – nešūkavo ir nereikalavo iš Seimo ir Prezidento atšaukti nekultūringus mokesčius. Ką tai reiškia? Kad mes pripratome tylėti, kai kiekvieną sykį kėsina masi į mūsų teises. Kad mes jau neturim skaitytojų, kuriems rūpėtų knyga. Jeigu taip yra, tai greitai liksim ir be rašytojų, nes jie negali gyventi be skaitytojų.

Kai kurie intelektualai, pagūžčioję pečiais, nusprendė, kad jiems ta tema nesvarbi, nes žmonės ir taip nebeskaito knygų. Mano kolega, Kolumbijos PEN klubo narys Fernando Vallejo, pridūrė: „Jeigu valdžia negali atleisti nuo mokesčių, tegul dalina prezervatyvus, tada skaitytojai tikrai išnyks“.

Tada nežinojau, kad Lietuvos laukia tokia ateitis, bet faktas, kad jau dabar knygų tiražai ir pardavimas skandalingai sumažėjo, liudija, kad nereikia naujų mokesčių, kurie pagreitintų tą katastrofą. Jeigu neturėtume kuo kitu didžiulis, mūsų knygų leidyba ir kokybė yra verta pasididžiavimo, tik gaila,

Viduržemio sapnai.

Aldonos Ruseckaitės nuotr.

Egzistuoja paslaptingas sniego jausmas, kurio neįmanoma paaiškinti ir apibrėžti – tai tas pat, lyg archajiškas molis prabiltų, Dievo rankos paliestas. Tik sniegas nebylus – jį galima jausti. Kaip didelę tuščią knygą, kurios puslapius turi užpildyti tu... paukščio pėdomis, nusvirusio sparno brūkštelėjimu, pavargusios galvos įspaudu.

R.Š.

kad pastaruoju metu lietuviškos knygos ne visada pasiekia užsienio rinką. Beveik nepasiekiami retenybė jos tampa dėl brangių pašto paslaugų ir mažo knygų tiražo.

Nežinau, arogancija tai ar kvailumas, o gal ir viena, ir kita, bet mūsų Seimas neklauso „vox populi“. O vieninteliai, kurie galėtų perduoti tas nelemtas naujienas skaitytojams – žurnalistai ir reporteriai – vis sunkiau prieina prie Seimo naujienų tinklo. Kiek girdėjau, kad žurnalistas gautų akreditaciją Seime, jam mažų mažiausia reikia būti herojumi. Kuo mažiau žurnalistų, tuo toliau nuo tikrų naujienų. Nežinau, ar tai konservatorių, po dešimties metų galų gale patekusių į valdžią, kaltė, ar visa tai jau buvo pradėta Kirkilo ir Paulausko. Galiausiai tai nesvarbu, nes Andrius Kubilius (kurio tėvą gerai pažinojau ir gerbiau) tikrai galėtų pasukti vairą į tikrųjų konservatorių pusę arba bent susitarti su liberaliu sparnu (tai irgi būtų neblogai) ir leisti įstatymus visai Lietuvai.

Stasys Goštautas

Kitame numeryje:

- Gediminas Indreika. Pamišti Kazio Varnelio vitražai.
- Romualdas Kriaučiūnas. Ar randame, ko ieškome?
- Valentinas Sventickas. Apie kūrybą ir leidybą.

Redaguoja Aldona Žemaitytė aldaze@gmail.com
Maketuoja Jonas Kuprys

Šio šeštadienio Kultūros turinys

- 1-as psl. Stasys Goštautas. Mokestis už kultūrą...
- 2-as psl. Vytautė Žilinskaitė. Išsišokėlė. Riedučių skrydis.
- 3-as psl. Renata Šerelytė. Kūrybiškumas – iš gamtos ir vaizduotės.
- 4–5 psl. Raimundas Lapas. Tušti puodai – garsiai skamba.
- 6-as psl. Perpetua Dumšienė. XXVII knygos mėgėjai, 2 d.
- 7-as psl. Violeta Rutkauskienė. Dvigubas kryžius Lietuvos ir pasaulio istorijoje, 1 d.

Vytautė Žilinskaitė

IŠSIŠOKĖLĖ

Aukšta pušis papurtė viršūnę ir sukuždėjo:

– Negali būti... Nejaugi?

Mat apsižiūrėjo likusi paskutinė tokia visoje plačioje dauboje. Vieną po kitos jos spygliuotas seseris išguldė vėtros arba nupjovė medkirčiai – tiek buvo suvarpytos kirminų, pagrauztos vabalų, o šaknys paėstos rūgštaus lietaus. Tik ji viena – gal kad aukščiausia ir stambiausia – išsiturėjo. Ak, jei nors pora genių čia būtų pasilikę, nors vienas skruzdėlynas atsilaikęs ir rudosis darbštuolės kirminus rankiojusios!.. Tačiau geniai nubaidyti, skruzdėlynai išspardyti, net pušų sodinukai – ir tie sutrypti. O ir ko kito galima buvo laukti čia, kur kadaise vilkai guolius klojo, pelėdos ūbavo, o nūnai braunasi miestas su šunimis, katėmis, šiukšlėmis ir trenksmingais garsais?

– Va tai tau! – išgirdo pažįstamą balsą.

Ant šakos tūpėsi kėkštas.

– Sveikas, broleli, – nudžiugo pušis.

– Tai ką, paskutinė likai? – paklausė šis.

– Pati negaliu patikėti, – atsiduso pušis.

– Jei man taip nutiktų – pagaugai eitų!

– Tikrai nelinksma, – pasiguodė pušis.

– Nabagių nabagė ... Ką ketini daryti?

– Argi įmanoma ką nors daryti? – nusistebėjo pušis.

– Negi nesupranti, jog toliau taip riogsodama ir nieko nedarydama, pati nepajusi, kaip brinktelėsi?

– Taip manai?

– Taip yra, – oriai patikino kėkštas. – Nors ir nabagė, bet stora ir aukšta kaip televizijos bokštas, vienintelė išsišokėlė slėnio platybėje. Visi parazitai sušoks, kiekvienas šuo šlapinsis, vaikėzai žievę raižys...

– Negąsdink, – gailiai paprašė pušis.

– Ne gąsdinu, o rūpinuosi! Kuo greičiau turi susiplanuoti!

– Susiploti? – nesuprato spygliuotė.

– Cha, cha!.. Bet ir atsilikusi, – sugėdijo paukštis. – Sakau, turi imtis priemonių: arba giliau į žemę sulįsti, arba viršūnę įtraukti, kamieną sumaukti...

– Nieko neišeis, – gynėsi pušis.

– Neišeis, neišeis, – mėgdžiojo kėkštas. – Kodėl kitiems išeina? Štai sraigė – vos kas, ir sulenda į kriauklę. Kai man pačiam pavojus – šmukšt į krūmą, susitraukiu į gumuliuką – ir papūsk! O tu? Tik varvini sakus ir nė spyglio nepajudini. – Jam taip patiko barti milžinišką padarą, kad snapą nie-

žėjo. – Laikas ateiti į protą, o ne varnas skaičiuoti, supratai?

Pušis neatsakė.

– Net patikėti sunku, kad tokia didelė ir tokia lepšė, – suniekino kėkštas. – Ar bent suvoki, jog tau gero linkiu?

Pušis tebetylėjo.

– Bent padėkotum už vertingus patarimus! – apmaudžiai sviedė kėkštas jau keldamas sparnus.

Jis nuskrido, o pušis liko styroti nei gyva, nei mirusi. Iš nevilties vos benulaikė šakas, regis, dar kiek – ir be pjūklo nugrius. Sopėjo aitrau nei kirminei graužiant. „Žeme Žemynėle, – ėmė melsti senolių malda, – leisk į tave susmegti, o dar geriau – visai prasmegti, kad nei būti būčiau, nei kam užkliūčiau tokia ištizėlė kyšuoklė...“

Besikrimsdama užmigo ir susapnavo, kad žemė po ja minkštėja, o stuomuo pamažiukais smenga gilyn – lyg kas jį kaltų iš viršaus. Išklusė Žemyna maldos!.. Jau iki pusiaujo susmigus, jau tik viršūnė bekyšanti, jau jau vien spyglių krūvelė teliks... Tik staiga pajuto, kad iš tikro į ją kalama, net skujenos lekia: tuk tuk tuk...

– Čia tu? – nustebusi paklausė.

– Kas gi kitas? – žvaliai atsiliepė genys. – Sveika gyva!

– Dar gyva... bet kas iš to? Vienui viena belikusi. Visas seseris parazitai sudorojo. Kurgi prapuolęs buvai?

– Buvau įsikūręs ramioje giraitėje, bet vakar plynai ją iškirto, – pasiguodė genys.

– Ir mane greit nukirs. Žinai dėl ko?

– Nagi?

– Nesugebu susiplo... susiplanuoti. Visi sukasi, mainosi, tik aš, aukščiausiai išsišokusi, kėpsau kaip lepšė ir varnas skaičiuoju. Užsilikėlė nevyklė.

– Ar ne iš puikybės maivaisi? – gudriai mirktelejo genys.

– Puikybės? – apstulbo pušis.

– Nevaizduok naivuolės. Ko vertas visas šis slėnis be tavęs? Kas paliudytų jo buvusią didybę ir medžių galybę? Kas gi patiktų, jog kadaise čia vilkai guolius klojo, stumbrai ir meškos klajojo, jei nebūtų tavęs?

– Taip manai? – sukuždėjo pušis.

– Taip yra! Jūsų slėnyje tik ir giriamasi kitiems: „O mes tebeturime tokią aukštuolę, tokią galiūnę, kokios niekur aplinkui nėra, turime pušį kone ligi dangaus, visų pušų karalienę!“

– Užtat visi parazitai supuls...

– O aš čia kam?

Naktį, geniui užmigus, pušis taip pat užsnūdo. Ir dingojosi jai, kad žemė aplinkui kietėja ir ją ima kelti aukštyn, aukštyn, kol viršūnė aplimpa žvaigždėmis... □

RIEDUČIŲ SKRYDIS

Iš kur jis atsirado – tas berniukštis su riedučiais? Nuo ryto iki vakaro duodasi asfaltuotais takais šalia aerodromo. Matyt, tie patogūs takai ir atviliojo. Vietiniai gyventojai jo nepažįsta.

– Kas jis per vienas? – pašnairuoja.

– Iš Brolių gatvės, – aiškina ponija Aurelija, viską apie visus žinanti. – Eidis vardu, viena ranka pritraukta poliomielioto. Motina girtuoklė, o tėvas... – Ponija Aurelija paplasnoja abiem delnais.

– Eitų laikraščius pardavinėti. Ar automobilių stiklų valyti, – burba gyventojai. – Maža, kad lėktuvai ausis išūžia, tai dar šitas su savo...

Atrodo, Eidis nė mokyklos nelanko, nes kada gi? Ant ratukų priešpiet, ant ratukų popiet. Čia pritūpdamas, čia išsitiesdamas sklendžia kaip šikšnosparnis. Ims ir pašokęs ore apsisuks, jau skries atbulom, bet vėl apsisuks ir zigzaguos kaip slidininkas tarp lazdelių. Jau jau užlėks ant praeivio, bet paskutinį akimirksnį išsilenks ir nurūks, palydėtas aiktelėjimo arba keiksmo... Sykį pikta ranka nusviedė jam skersai kelio šakalį. Riedučiai užkliuvo, ir berniukas išsitiesė kryžiumi ant asfalto. Atsikėlęs nusišluostė kruvinus delnus į kelnes ir vėl leidosi į nepabaigiamas keliones.

Artėjant vakarui, jis patraukdavo namo – neskubėdamas, vis lėtyt... Kas jo taip nelaukė Brolių gatvėje? Juk dar niekas nebuvo jo pasigedęs, neatėjęs ieškoti, neraginęs:

– Eidi, namo!.. Mama barasi... Vakarienė aušta...

Niekas nematė jo valgant ar bent ledinuką čiulpiant. Liesas ir lengvutis it pripūstas oro, atrodo, ir mito oru. Išblukusių akių žvilgsnis bėgo nuo žmonių, niro į tolimas, kažko ieškodamas ir nesurasdamas...

Bet vieną sykį...

Tada jis kaip paprastai raitė aikštelėje sukinius, ir pasižiūrėti sustojo mergaitė. Laikė delne ilgą šokoladėlį ir lyg pakerėta spoksojo į ratukų siaurumą. Net nusibraukdavo nuo kaktos geltonus karčiukus, kad netrukdytų žiūrėti. Kai Eidis stabtelėjo, pribėgo prie jo, perlaūžė šokoladėlį pusiau ir

ištiesė:

– Imk, gerai?

Eidžio šnervės išsipūtė nuo gardaus kvapo. Jau buvo beimaš sveiką ranka, bet pažiūrėjo į pilkas mergaitės akis ir išdidžiai papurtė galvą:

– Neimu!

Mergaitė tirštai paraudo, o jis nuskuodė kaip laukinis elnias. Pilkaakė daugiau nepasirodė.

Todėl nesužiņojo, kaip dažnai berniukas po to sukiojosi aikštelėje vis darydamasis, lūkuriuodamas...

Bet buvo dar vienas dalykas, dėl kurio berniukas sukiojosi šalia oro uosto. Lėktuvai! Ypač pakylantys. Ryte rijo juos akimis, visas įsitempęs it styga. Ratams atsiplėšiant nuo žemės, pats pasistiebdavo, rodos, jau jau pakils...

Sykį aerodromo aptvare sužiojėjo skylė. Kas galėjo pradaužti bloku sandūrą? Eidis nustebęs tyrinėjo skylę, sukdamas pusraciūs šalimais, kol sustojo. Ir nė pats nepajuto įlindęs į uždraustą zoną. O asfalto bekrastybė!.. Tačiau važinėti nesiryžo, lūkuriavo. Tik šit toluomoje suūžė ir ant pakilimo tako išniro lėktuvo snapas. Artėja, sukasi į šoną, pavažiuoja, sustoja. Užia kriokia vis garsiau, nekantriau, tarsi kažko laukdamas ir ragindamas. Ir Eidis nebeįstveria: pasileidžia jo link kiek įkabindamas. Jam priartėjus prie uodegos, lėktuvas, tarsi to laukęs, pasineša važiuoti. Greitai, greičiau, visu greičiu – o įkandin neatsilikdami riedučiai. Milžinas ir nykštukas – vienas paskui kitą – kurtinančiame užesyje, sakytum, lenktynių eitų. Šit jau lėktuvo ratai plėšiasi nuo žemės, plėšiasi ir riedučiai. Galinga oro srovė, o gal nežinoma jėga pasičiumpa ir neša kelia berniuką aukštyn, aukštyn, prie bekrastės dangaus krūtinės...

Nuo oro uosto stoties skuba uniformuotas tarnautojas. Kažką šaukia, mosuoja lazdele. Atbėgęs ton vieton, kur pakilta lėktuvo, atidžiai dairosi. Aplinkui tuščia. Bet ne. Kažkas tolėliau kūpso, vos įžiūrimas. Tarnautojas prieina arčiau: nukritęs riedučių ratelis... Pakelia, apžiūri: visai nudilęs. Ir viskas. Nieko daugiau.

Lėktuvas jau tolokai. Už jo – taškelis. Uniformuotas žmogus patraukia pečiais, nusviedžia ratelį tvoros pusėn ir sugrįžta atgal... □

Kūrybiškumas – iš gamtos ir vaizduotės

RENATA ŠERELYTĖ

Lietuvos televizijos kultūros žinių laidoje paklausta, kas jai yra Nacionalinė meno ir kultūros premija, Raminta Šerkšnytė, jauniausioji laureatė, atsakė, kad šioji premija – tai dar vienas stresas neramiame kūrybiniame gyvenime. Tačiau – toks stresas, kurių galėtų būti daugiau. Ne žlugdantis, o keliantis, suteikiantis viltį. Ir, žinoma, įkvepiantis tolesnei kūrybai. Ir, regis, Raminta Šerkšnytė nebus iš tų laureatų, kurie užmiega ant garbės vainiko. Vienas lietuvių rašytojas, gavęs Nacionalinę premiją, pasakė: „Dabar viskas, ką parašysiu, bus klasika“. Na, tegalėčiau tik pridurti, kad šis rašytojas – garsus humoristas, taigi galime jo žodžius interpretuoti įvairiai.

O kadangi visa klasika, tarkime, jau parašyta (taip buvo manyta jau Antikos laikais), kas belieka jaunam ir ambicingam menininkui šiais neramiais pamėgdžiojimo ir kartojimosi laikais?.. Belieka kurti ir išreikšti savo kūrybinę individualybę. Raminta Šerkšnytė jau pirmaisiais studijų Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje metais (O. Balakausko kompozicijos klasė) atkreipė klausytojų ir kritikų dėmesį savo neabejotina kūrybine individualybe. Kompozitoriui rūpėjo rasti savus muzikinės formos sprendimus ir įvaldyti muzikinio laiko tėkmę, išgauti kuo įvairesnio skambesio atspalvius. Antra vertus, sėmdamasi įkvėpimo iš ilgaamžių Vakarų muzikos tradicijų (Strauso, Sibelijaus, Debussy) ir reikšdama savo meilę romantiškai išraiškai ir melodingai muzikai, Šerkšnytė kūrybiškumo ieško ir gamtoje. Anot jos, gamtoje jo yra daugiausia. Jos pirmasis stambus kūrinys, simfonija „Aisbergas“ (2000-tieji), skirtas vandens stichijai. Autorė ne kartą yra minėjusi atklystantį į mintis vaizdinį – vandenyne kyšančią ledkalnio viršūnę, apsuptą povandeninių srovių. Žinoma, muzikos kritikai ir žinovai, vertindami kūrinius, pasitelkia daug specifinių terminų ir sąvokų (neotonalus trigarsiai, septakordos, reprizos kulminacija ir pan.), tačiau eiliniam klausytojui turėtų būti įdomus pats simfonijos „piešinys“, ypač tai, kas „po vandeniu“, kas verpetuoja ir sukuriuoja gilioje paslaptingoje jūroje ir kokios sirenų dainos girdimos gelmėse.

Ne mažiau paslaptinga yra ir žemė – šiam gamtos elementui skirta antroji Šerkšnytės simfonija „Kalnai migloje“ (2005), parašyta tarptautiniuose kompozitorių kursuose Stavangeryje (Norvegija). Su „Aisbergu“ ją jungia kalno įvaizdis, taip pat šioje simfonijoje apčiuopiama žemės ir oro jungtis. Tai, kad kūrinėje neretai imituojamas žmogaus balsas, o kulminacijoje sukuriamas šaukiančios minios išpūdis, kalną (žemę) paverčia išpūdingu simboliu, vieta, kurioje vyksta sakralūs, o kartu ir baisūs dalykai: nuo askezės ir susiliejimo su gamta iki puikybės ir pasmerkimo (prisiminime kad ir Biblijos kalnus). Gamtos elementai ir kūrybiškoji gamtos galia skleidžiasi *Rytų elegijoje* styginių kvartetui (2003). „Rašydama *Rytų elegiją*, – sako Raminta Šerkšnytė, – bandžiau nuspėti, kaip skamba vėjas, koks jo skambesio intensyvumas, dažnumas, greitumas“. Kompozitorė pabrėžia, kad jai rūpėjo išgauti netradicinius „tradicinės“ medžiagos (vėjo, medžių šnaresio etc.) garsus, eksperimentuoti. „Vėjas rūke“, „Šnarsiai“, „Tyla“, „Rauda“ – ramios, bet pakankamai emocionalios *Rytų elegijos* dalys. Kaip teigia autorė, vėjo užesys, lapų šnarėjimas, vandens čiuurlenimas buvo pirminiai garsinės medžiagos impulsai. O patį kūrinių, anot Šerkšnytės, inspiravo to paties pavadinimo Aleksandro Sokurovo filmo nostalgiskas grožis ir veriantis liūdesys.

Rytietiško temą – muzikos ramumą, kontempliaciją, idėmų išiklausymą – iš dalies tęsia 2007 m. Vilniaus festivalio metu atlikta R. Šerkšnytės oratorija „Saulėlydžio ir aušros giesmės“. Iš dalies, nes Šerkšnytės kūriniams itin svarbus kon-

trastas, dramatiškumas, sodri, tiršta faktūra, prasi-veržiančios emocijos. Tačiau „Saulėlydžio ir aušros giesmėse“ vis dėlto vyrauja ramybė ir kontrastų kur kas mažiau, nei, pavyzdžiui, simfonijoje „Kalnai migloje“. Kaip teigė kritikai, oratorijoje nutolstama nuo Šerkšnytei būdingo neoromantizmo ir pasislenkama impresionizmo link, nėra iliustratyvumo, „skamba“ spalva ir nuotaika.

Labai įdomus ir pavykęs R. Šerkšnytės debiutas Lietuvos nacionaliniame dramos teatre. Kompozitorė sukūrė muziką šio teatro spektakliui vaikams ir nevaikams „Saula“ (režisierius Valentinas Masalskis). Spektaklis pagrįstas Albinos Žiupsnytės pasaka apie sparnuotą moterį, galėjusią pakilti iš vargstančios savo šeimos ir sklęsti virš jūros ir kopų. Pasmerkta žmonių dėl savo kitoniškumo, ji mėgino gelbėti savo besparnius vaikus, mokydama juos skraidyti. Pasakos atomazga neaiški, bet nuspėjama iš muzikos, kurią sudaro dainų ciklas. Pati kompozitorė spektaklyje užlipa ant scenos akompanuoti pagrindinei veikėjai, primindama savo antrąjį – pianistės – pašaukimą (mokėsi Kauno J. Naujallio muzikos gimnazijoje fortepijono specialybės, mokytoja Rymantė Šerkšnytė). Taigi vėl gamtos elementai kompozitorės kūryboje: inertiškasis – žemė, permainingas ir nenuspėjamas – oras... ir žmogus, bandantis juos įveikti. Už muziką šiam spektakliui Raminta Šerkšnytė pelnė Auksinį scenos kryžių ir geriausios 2004–2005 metų sezono teatro kompozitorės vardą. 1995 m. Juozo Gruodžio vardo kompozitorių konkurse R. Šerkšnytė pelnė I premiją už kūrinių „Misterioso“ dviem fleitoms ir kontrabosui. Dukart laimėjo prizą už geriausią kamerinį kūrinių (2003 m. – už „Rytų elegiją“ styginių kvartetui, 2006 m. – už „Migdolų žydėjimą“ kameriniam ansambliui) Lietuvos kompozitorių sąjungos rengiamame geriausių metų kūrinių konkurse. 2005 m. jos kompozicija „Vortex“ smuikui solo ir dideliui ansambliui tapo rekomenduojamu kūriniu bendrojoje Tarptautinėje kompozitorių tribūnoje (Viena) bei buvo atrinkta į „Gaudeamus“ konkurso finalą.

Kaip kompozitorė ir pianistė, Raminta Šerkšnytė nuolat dalyvauja šiuolaikinės muzikos renginiuose. Jos muzika skambėjo įvairiose Europos ir Amerikos šalyse bei daugelyje festivalių. Kompozitorės kūrinius groja tokie atlikėjai, kaip smuikininkas Irvine'as Arditti ir „Arditti kvartetas“ (Didžioji Britanija), „Strasbūro mušamieji“ (Prancūzija), „Kroumata“ (Švedija), „Asko“ ansamblis (Olandija), Stavangerio simfoninis orkestras (Norvegija), Lietuvos nacionalinis simfoninis orkestras, Šv. Kristoforo kamerinis orkestras, „Gaidos“ ansamblis, „Jaunos muzikos“ choras ir daugelis kitų.

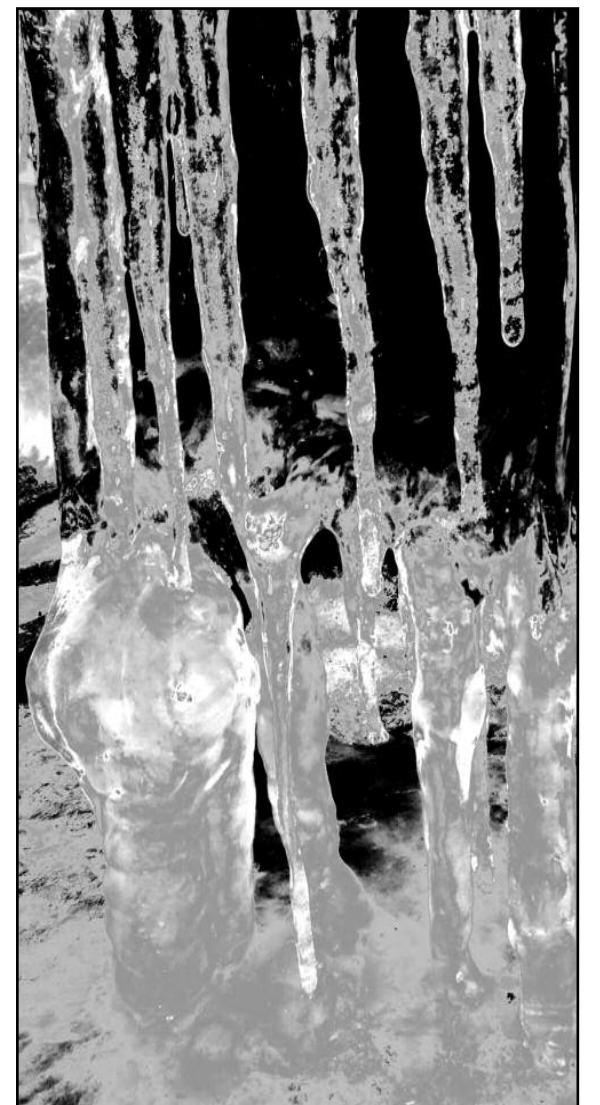
Muzikos kritikai ir teoretikai R. Šerkšnytės kūrybą apibūdina įvairiai: tai kompozitorė, paskui kurią „lėtai, bet atkakliais žingsniais“ sėlina sėkmę (V. Janatjeva, „Lietuvos muzikos link“, Nr. 10); Šerkšnytės kūriniai neretai būna staigmena jos stiliaus raidą sekančiai publikai (L. Paulauskis), kompozitorės muzika nėra ta, kurią lengvai būtų galima įsprausti į tuos pačius rėmus ir išgirdus vieną taktą pasakyti: „Taip, tai Šerkšnytė“ (V. Paliukienė). Turbūt taikliausiai savo muziką apibūdino pati kompozitorė: „Kiekvienas naujas kūrinys – tai iššūkis ieškoti ko nors naujo, išsaugant ir tai, kas jau buvo surasta“.

Taigi, kaip sako kritikai, tolesnius R. Šerkšnytės kūrybos posūkius atspėti vargu ar įmanoma; jos netraukia kartotis, rašyti kūrinius pagal anksčiau patikrintus modelius. Ji tebelieka sykiu lengvai atpažįstama ir niekad nenuspėjama kūrėja. Tad tikrai vargu, ar reikia manyti, kad jauniausioji tarp šių metų Nacionalinių premijų laureatų užmigs ant laurų. Arba cituos anksčiau minėtojo rašytojo frazę. Nacionalinė premija, aukščiausias menininko įvertinimas Lietuvoje, tik liudyti, kad talentingus ir įdomius kūrėjus reikia įvertinti ir paskatinti laiku, kai jie pilni jėgų, vaizduotės iššūkių ir kūrybos geismo. Nes neretai atsitinka

Raminta Šerkšnytė

taip, kad daugelis per anksti pavargsta ir išeina Anapilin deramai neįvertinti, gal net – pamiršti, arba premija suteikiama, kai žmogus jau žiūri amžinajai būčiai į akis. Užtat džiugu, kad įvertinta jauna menininkė – manyčiau, kad toks pasitikėjimas jos kūrybinėmis jėgomis paskatins Ramintą Šerkšnytę sukurti dar ne vieną išpūdingą ir „neprognozuojamą“ kūrinių. To jai kuo nuoširdžiausiai linkėčiau. □

Žiemos stalaktitai.

Aldonos Ruseckaitės nuotr.

TUŠTI PUODAI – GARSIAI SKAMBA!

Pirmojo kulinarinio paveldo muziejaus Čikagoje „kaltininkai“ – lietuviai

RAIMUNDAS MARIUS LAPAS

Neveltui prisiminiau senąjį liaudies posakį – tik šįsyk teigiama prasme. Po ilgai užtrukusio intensyvaus pasiruošimo, š. m. sausio 8 d. Kendall koledžo patalpose atsidarė pastovi ekspozicija „Culinary Curiosity“. Drįsčiau teigti, kad tai daugiau negu paroda – greičiau muziejus, kuris turėtų patraukti ne tik šios mokslo įstaigos profesūras, studentijas, bet ir Čikagos gyventojų dėmesį. Juk žodis *paroda* asocijuosi su trumpaamžiškumu – savaitę, kitą, gal pora mėnesių. O ši ekspozicija, išdėstyta per keturis koledžo aukštus rinkiniams svečiams, atėjusiems į iškilmingą atidarymą, akivaizdžiai bylojo – tai kur kas daugiau! Ir tai unikalu.

Kendall koledžas buvo įsteigtas 1934 m. Čikagos priemiestyje Evanstone. Iš pradžių jis veikė kaip „junior college“ (su dviejų metų programa) ir tik 1976 m. išaugo į pilną keturių metų mokymo įstaigą. Nuo 1950-tųjų jį dosniai rėmė Kendall šeima, užtat koledžas ir buvo pavadintas mecenatų garbei. 1985 m. koledžo rėmuose atsidarė kulinarinio meno mokykla. Per gana trumpą laiką JAV Kulinarijos sąjunga pripažino Kendall kaip vieną geriausių kulinarijos mokyklų Amerikoje. Įkopus į XXI amžių tapo akivaizdu, kad senieji pastato rūmai nebesutalpina vis didėjančio studentų srauto. Koledžo vadovybė ėmėsi radikalių žingsnių ir 2003 m. įsigijo šešių aukštų pastatą Čikagos miesto centre. 2005 m. sausį mokykla atvėrė savo duris. Tai buvo savotiškas šios mokslo įstaigos renesansas. Kendall ne tik susiliejo su Čikagos miesto centro gyvenimo pulsą, bet ir surado bendradarbiavimo kelius net su 30-čia aukštesniųjų mokyklų 18-oje pasaulio šalių.

Toli gražu ne vien smalsuoliams

Mel ir Janet Mickevičių maisto gaminimo įrankių kolekcija yra milžiniška – nuo žemės ūkio padargų iki paprastų buitinių prietaisų. Rinkinio eksponatai sugrupuoti pagal jų paskirtį. Vitrinos su daiktais strategiškai įrengtos pačiose judriausiose pastato dalyse – netoli klasių ir virtuvių. Bėgantis iš vienos paskaitos į kitą studentas turi galimybių stabtelti kad ir kelioms minutėms ir įsigilinti į kokį senovinį prietaisą, pvz., šimtmečio senumo saldainių gaminimo aparatą. Žinoma, kai kas gali pasakyti, kad tai nieko daugiau kaip sena daiktai, tačiau šio pastato prieglobstyje eksponatai įgyja naują dvasią ir įvaizdį, tarsi nepažinti iki tol šeimos nariai, tampantys gerais ir mylimais draugais.

Toks eksponavimas buvo psichologiškai puikiai pasirinkta taktika: nenukišk visko į atskirą

Štai kaip saldainius garbanotai pjaustydavo.

kambarį, į kurį, ko gero, retas užklys... O dabar ne tik nuolat matys, bet dar ir palygins – o kaip yra šiandien?

Pirmo aukšto vitrinos supažindina lankytoją su parodos struktūra. Čia rasime ir lentelę su išgraviruotomis pavardėmis geradarių ir bendradarbių, kurie prisidėjo prie ekspozicijos įgyvendinimo. Koridoriuje prie vienos virtuvės – vitrina, skirta maisto pjaustymo įrankiams. Antrame koledžo aukšte eksponatų neieškokite, užtat jų labai daug trečiame. Čia įsikūręs prabangus restoranas, į kuri bet kas gali užėiti ir už labai prieinamą kainą (sąlygiškai – *autorias pastaba!*) skaniai papietauti ar pavakarieniauti, patikrindami studentų virėjų gabumus. Restorano prieangyje – vitrinos, skirtos senajai konfekcijai – saldainių gamybai, o kiek toliau eksponuojami antikvariniai konditerijos gamybos prietaisai. Penktame bei šeštame aukštuose: virimo evoliucija – nuo židinio iki virtuvinės plytos.

Sausio 8 d. parodos atidarymo dalyvius jaukioje šventinėje aplinkoje (kaip pridera, prie gausiai kulinariniais šedevriukais apkrautų stalų ir išpūdingo vynų baro) pasveikino Kendall koledžo dekanas Chris Koetke. Jis pasakojo kaip šioji paroda atsirado (amerikiečiai nestokoja kuklumo, nes man visa tai – išpūdingas, tačiau ir gyvas – muziejus). Vakaro metu išryškėjo svarus lietuviškas elementas. Apie šio vakaro pagrindinius kaltininkus žinojau jau seniai, bet kad prie parodos prisidėjo ir mano kaimynas Oak Parke, lietuvių kilmės kino operatorius Paul Buchbinder, kuris pernai įrašė parodos koordinatorės pokalbį su rinkinio savininku bei mecenatu (pokalbis per atidarymą buvo demonstruojamas keliuose aukštuose ties liftais įrengtuose televizoriuose), – tą išgirdau per iškilmes. Paul tą vakarą į Kendall atėjo ne vienas, – jis lydėjo savo žvąlią 88 metų motiną Ruth, su kuria gerą pusvalandį pasišnekučiavęs sužinojau, kad ji vis dar aktyviai dalyvauja Čikagos lietuvių moterų klubo bei Balzeko lietuvių kultūros muziejaus moterų gildijos valdybose.

Prie mikrofono priėjo ir vakaro didysis „kaltininkas“ Mel (Justinas) bei jo žmona Janet Mickevic (Mickevičiai), šio rinkinio mecenatai. Jie – ne eiliniai donoriai. Iš pradžių mokyklai jie padovanojo per 300 istorinių kulinarijos paveldo eksponatų (apie 50,000 dol. vertės), norėdami, kad jų dešimtmečius rinkti prietaisai gyvai prabilėtų studentams, o nebūtų nukišti į kokį sandėlį. Kad visa tai būtų šiuolaikiškai ir moksliai pristatyta, Janet ir Mel paaukėjo parodos įrangai solidžią ketvirčio milijono dolerių sumą. Tačiau panašu, kad šių lietuvių emigrantų palikuonių dosnumas tuo nesibaigs: jie ne kartą minėjo, kad projektą remis ir toliau – ir ne vien eksponatais (ateityje vitrinų bus įrengta ir daugiau).

O kad Mickevičių keliai sujėjo su menotyrimine, senų amerikietišku buitinių prietaisų specialiste, istorike ir paro-

Senovinė plyta. Iš Mickevičių rinkinio.

dų rengėja, knygos „America at Home: A Celebration of Twentieth Century Housewares“ autorė Viktorija Kašubaite-Matranga – manau, ne tiek atsitiktinumas, kiek likimo ženklas.

Tėvo mušimas – kaip sviesto tepimas ...

Pagal profesiją maisto technologui ir inžinieriui (kaip jis save apibūdina), dabar jau pensininkui, humoro, kartais grubaus, 81-erių metų Mel Mickevičiui netrūksta. Kaip ir visokių priežodžių, „paveldėtų“ iš savo tėvo, pvz., „meška pinigais nešika“. Jis gimė ir augo Broktone, Masačusetse, lietuvių emigrantų šeimoje. Tėvas buvo baigęs tik dvi klases, tačiau abu savo sūnus – Mel ir ketvėriais metais vyresnį jo brolių – išleido į mokslus, jie abu baigė MIT (Massachusetts Institute of Technology). Mel tėvas Justinas buvo smulkus verslininkas, turėjo rūbų ir batų parduotuvėlę, o laisvu laiku dar uždarbiavo kaip kalvis. Mel jį ir save vadina „antrepreneriais“ (galbūt iš savo tėvo jis ir paveldėjo tą vadybininko gyslelę). Mel tėvas buvo gan aktyvus Broktono Lietuvių Bendruomenės narys. Mel prisimena, kaip prieš skrydį per Atlantą pas juos nakvojo Darius ir Girėnas. Lakūnai rinko pinigus skrydžiui rengdami aviacijos šventes, viena tokių vyko ir Broktone, o Mickevičių namai buvo šešios mylios nuo aerodromo. Justinas Mickevičius buvo skridimui remti komiteto narys; jo kvietimu Darius ir Girėnas pas juos nakvojo. Mel tuomet buvo tik penkerių, bet jis prisimena, kad kažkuris iš lakūnų atsisakė siūlomoms arbatoms ir gėrė tik karštą vandenį...

Mudu su žmona Ramune prieš pusmetį aplankė Mel jo namuose šiaurinėje Čikagos dalyje, prie pat ežero. Šiame gražiame prieš daugiau kaip šimtmetį statytame name jis gyvena jau 43 metus – iš pradžių vienas, o dabar su žmona Janet Alkonis. Janet senelis kilęs iš Vilniaus, tėvai gyveno Bloomingtone, Ilinojuje, – čia ji gimė ir augo. Jos tėvas dirbo įvairiose saldainių įmonėse ir buvo

artimas Mel draugas. Iš pradžių Janet pas Mel įsidarbino sekretore, o prieš septynerius metus tapo jo žmona (nepaisant net 20 metų amžiaus skirtumo tarp jų).

Mel ir Janet namai – iš dalies muziejus, iš dalies sandėlys. Patekęs čia, nežinai, į kurią pusę dairytis. Krenta į akis šeimininko aistra spalvingiems vitražams: jais papuoštas kiekvienas langas, kiekvienos durys, jie kabo ant sienų kaip paveikslai. Čia ir žmogaus ūgio skulptūros, ir šarvai, ir senos karuselės žirgas, apie kurį, kai jis atkeliavo didelėje dėžėje, Mel pamelavo savo motinai, kad tai pianinas. Tačiau svarbiausią ir didžiausią jo kolekcijos dalį sudaro įvairūs virtuvės rakandai ir prietaisai, dideli ir maži, seni ir labai seni: prietaisai drožti kokoso riešutui, indas gaminti ledus rankiniu būdu, senovinis „rotisserie“ aparatas, kur iešmą įsuka įkaitusios žarijos. Pastarąjį Mel įvardija kaip vertingiausią savo eksponatą, – ir dėl retumo, ir dėl kainos – aukcione už jį duotų 12,000 dolerių. Klausiam, ar jis žino, kiek turi senovinių daiktų, ir Mel pradeda skaičiuoti: vienas, du, trys... dešimt... Jų pilni visi trys namo aukštai (per keturiolika kambarių) neįskaičiuojant fakto, kad jau 300 eksponatų yra nukeliauę į Kendall koledžą. Jų palėpė, kur sukrauta daugiausia daiktų, Janet vadina Smithsonian instituto filialu. Beje, dalį kolekcijos, viską, kas susiję su saldinių gamyba, Mel gavo būtent iš savo draugo ir Janet tėvo.

... bei viršininko spaudimas!

Viktoriją Kašubaitę-Matrangą pažįstu seniai – labai seniai. Žinau, kad ji didelė pedantė, labai kruopšti ir jai pateiktą uždavinį visuomet atliks nepaprastai sąžiningai ir profesionaliai. Nors šis projektas užtruko gan ilgai, jis toli gražu dar nebaigtas. Norėjau iš pirmųjų lūpų išgirsti apie tą „vidinę virtuvę“, įgyvendinant tai, ką šiandien matom Kendall koledžo patalpose.

– Viktorija, kas Tave suvedė su Mel ir Janet?

– 1997 m. išėjo mano knyga apie namų apyvokos reikmenis ir buitines priemones Amerikoje. Knygą išleido National Housewares Manufacturers Association. Jie, beje, yra mano darbdaviai. Aš kasmet koordinuoju jų rengiamas parodas. Vieną kartą parodoje išstačiau dalį savo asmeninės kolekcijos: antikvarinių buitinių daiktų, virtuvinių prietaisų. Paašikėjo, kad kasmet tas parodas lanko ponai Mickevičiai. Nepažįstamas man iki tol Mel buvo priblokštas, pamatęs mano surinktą kolekciją. Žaibiškai susirado mane per rengėjus – ir,

Kendall koledžo dekanas Chris Koetke ir parodos koordinatore Viktorija Kašubaitė-Matranga.

kaip sakoma, „the rest is history“.

– Ar tuomet ir atsirado pasiūlymas Tau tapti jo rinkinio asmeniška koordinatore?

– Mel mane retsykiais pasikviesdavo į savo namus, bet tik pabendrauti, jokių užuominų apie darbą nebuvo. Mūsų pokalbiai buvo grynai kolekcinio pobūdžio. Vėliau, berods, 2005 m., sulaukiau iš jo skambučio, ir jis džiaugsmingai pranešė, kad atrado „angelą sargą“, po kurio sparnu ateityje galėtų priglausti savo ilgai komplektuotą rinkinį – Kendall koledžą, kulinarijos mokyklą Čikagoje. Tiesa, tvarkyti jo rinkinį iš pradžių buvo pasamdytas kitas žmogus, bet, ko gero, „sutvarkė“ taip, kad kolekcionierius buvo – švelniai tariant – „itin nepatenkintas“, ir aš buvau pakviesta perimti estafetę. 2007 m. balandį įvyko posėdis Kendall koledžo dekanato kabinete. Mano mąstymas ir filosofija buvo labai paprasta: eksponatai privalo būti eksponuojami per visą pastatą, o ne sugrūsti į vieną kampaną ar kambarį ir ten užmiršti. Tas dekanui akivaizdžiai patiko. Po mėnesio pradėjau naują darbą su senais pamiltais rakandais. Prisimenu, atvykdavau pas Mel į namus, kažką iš jo rinkinių atsirinkdavau ir sakydavau: „Va, į ekspoziciją įtrauksime tą ir tą daiktą, ir mano darbas jį išnagrinėti ir aprašyti“.

– Kolekcionieriai paprastai būna gana kaprizingi (galiu tai teigti, nes pats esu vienas iš jų)... Tarp Tavęs ir Mel dar ir ryškus amžiaus skirtumas – jis galėtų būti Tavo tėvu. Tačiau jus jungė bendras pomėgis. Kaip buvo nubrėžta riba, kur baigiasi draugiški santykiai su kolega rinkėju ir prasideda dalykiški darbiniai santykiai?

– Atsakyčiau labai paprastai: amžiaus skirtumas neturi reikšmės. Bendravimas daug ką nulemia. Praeityje buvo atsitikimų, kai našlės ir vaikai, kartais net vaikaičiai, skambindavo man, prašydami surasti prieglobstį savo vyro ar senelio surinktomis senienoms. Polinkį istorijai ir konkrečiai lietuvių kultūros istorijai pajutau jau prieš 25 metus, kai tyrinėju lietuvių įsteigtą Freiburgo meno mokyklą pokario Vokietijoje. Mel – lietuvių emigrantų sūnus. Augdamas namuose kalbėjo lietuviškai (kad jis savo patriotiškumo neslepia, liudija ir tai, jog parodos atidarymo proga Mel vilkėjo baltus marškinius su išsiuvinėta trispalve, o per mikrofoną susirinkusiems pareiškė, kad yra lietuvis – *autorčiau pastaba*). Jis – gyvoji legenda. Jo tautosakos bagažas – spalvingas ir pikantiškas! Mel baigė inžinerijos mokslus prestižiniame JAV universitete. Jis tarnavo amerikiečių kariuomenėje II pasaulinio karo metu. Jam nuolat vežu džiovintų baravykų ir „Trejas devyneiras“... Jam ir lietuviška ruginė duona, kaip toje dainoje, „daug gardesnė...“ Susirandau jo pastogės labirinte kokią senieną ir sakau: „Mel, šitas eksponatas kelias į Kendall“. Jis nusišypso ir teigiamai palinguoja galva. Jam, kaip ir man, smagu auklėti jaunimą. Juk jie tiek mažai žino apie praeitį, apie istoriją. Tiesa, elektrinius virtuvės prietaisus jis padovanojo man, nes Kendall jais nesužadomėjo. Vėliau aš ir pati ėmiau galvoti: o kas po manęs? Koks mano rinkinio likimas? Juk tikrai nenoriu, kad mano vaikams tai būtų našta!

– Parodos įrengimas atėmė turbūt labai daug jėgų? Amerikiečiai pasakytų: „Blood, sweat and tears...“

– Kas be ko, kaip ir kiekvienas projektas... Pašalinė akis gal ir nematys, kiek dar-

Mel Mickevičius savo namuose prie senovinės krosnies.

bo ir tyrinėjimo investuota į kiekvieną, kad ir ne-reikšmingiausią daikčiuką. Ką rodyti, ką atmeti... Eksponavimo taktika, aprašymai, iliustracijos. Dažnai reikėjo įtikinėti ir auklėti užsakovus – net ir patį dekaną – kur, kaip, kodėl. Čia juk ne kažkokių daiktų sukrovimas į lentynas. Rengdama šį projektą, keliavau per visą Ameriką, nagrinėdama kaip tokio pobūdžio eksponatai rodomi kitur – kad ir mūsų sostinės Vašingtono Smithsonian instituto muziejuje. Mel yra unikalus „tipažas“ – jis nepaprastai reiklus ir neapsakytai smalsus, todėl ir šią ekspoziciją apvainikavau tarsi jo garbei, pavadindama „Culinary Curiosity“.

– Tik dalis iš 300 dovanotų eksponatų kol kas išstatyta, tiesa?

– Kol kas apie 200 jau yra vitrinose, dalis jų nebus rodomi – vieni prastos būklės, kiti yra tiesiog per sunkūs... Netruksta ir dublikatų. Kadangi Kendall koledže dėstomos ir kitos disciplinos (verslas, pedagogika...), dekanas supranta, kad ne visuose šio pastato kampuose išstatysis kulinarijus eksponatus.

– Ar Mel planuoja dovanoti koledžui ir likusią savo rinkinio dalį? Ar visiškai išsiskyrimas su kolekcija sutrumpintų jo gyvenimo siūlą?

– Ko tik pas Mel nėra?! Ir XIX a. skalbimo mašinos, ir seni dulkių siurbliai, siuvimo mašinos, skulptūros... net pereito šimtmečio karuselės medinis žirgas. Ne viskas nukeliaus į Kendall, nors jie su malonumu priėmė seną šarvą, kuris puošia koledžo restoraną. O kiek mūsų kolekcionierius dar turi eksponatų eksponatėlių savo namuose – vargu bau ar pats šeimininkas žino!

– Gal rinkinyje yra tokių eksponatų, kurie priverčia greičiau plakti ir Tavo širdelę?

– Medinis suolas, kuris rodomas krosnių skyriuje. Tai baldas, gamintas Mičigane 1905 m. ir skirtas išlaikyti maistą karštą.

– Kuo giliau į mišką, tuo daugiau medžių?..

– Projektas, ko gero, dar užtruks metus laiko. Turime užbaigti inventorizaciją, išspręsti eksponatų ilgalaikį sandėliavimą, taip pat sukurti internetinę svetainę. Užpernai filmavimo grupė įrašė mano pasikalbėjimus su Mel apie kiekvieną jo rinkinio eksponatą. Filmavimui vadovavo lietuvių kilmės Paul Buchbinder. Tikiuosi, kad elektrinėje svetainėje bus vietos ir dialogui, kur studentai galės pateikti savo klausimus ir pasidalyti savo mintimis, jau nekalbant apie patrauklią galimybę palaikyti ryšį su kitais kulinariais muziejais. Toks projektas tikrai išgarsins Kendall koledžą ir padidins jo prestižą, nes tai turbūt vienintelis atvejis, kai kulinarijos mokykla šiame krašte turi tokį išskirtinį rinkinį...

O mes tik galime pridurti, kad jei ne trys lietuviai – Mel, Janet ir Viktorija – šio unikalaus projekto nebūtų. □

XXVII knygos mėgėjai

PERPETUA DUMŠIENĖ

Tęsinys. Pradžia *Kultūrinio priedo* Nr. 3

„Draugui“, šiemet liepą švęsiančiam 100 metų jubiliejū, Lietuvių kultūros draugijos tema yra aktuali. Draugija, keistoku pavadinimu XXVII knygos mėgėjai, įdomi visų pirma tuo, kad daugelis jos narių lavinosi Europoje, aktyviai darbavosi Lietuvoje, o po 1940 metų okupacijos išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas ir tolesnį kultūros darbą dirbo jau Amerikoje. Tad draugijos narių asmenyje JAV Lietuvių Bendruomenė gavo ne vieną išsilavinusį inteligentą.

Daug garsių lietuvių kultūrai nusipelnusių žmonių priklausė *XXVII knygos mėgėjų* draugijai. Dažno jų gyvenimui aprašyti reikėtų atskiros knygos. Šį kartą norėčiau nors trumpai paminėti tuos Draugijos narius, kurie po Lietuvos okupacijos ir Antrojo pasaulinio karo buvo nublokšti į Jungtines Amerikos Valstijas.

Magdalena Avietėnaitė

Tai moteris verta atskiros knygos. Kiek man žinoma, ši knyga Lietuvoje jau baigiama rašyti. Magdalenos Avietėnaitės istorija tikrai neeilinė. Ji Suvalkijos daraktoriaus dukra kartu su tėvais emigravo į JAV 1898 metais, nepaprasto tėvų pasišventimo dėka baigė mokslus Ženevos universitete Šveicarijoje.

1918 m. vasario 16 d. atkūrus Lietuvos valstybingumą, labai trūko išsilavinusių žmonių. Lietuvos politikai kreipėsi į JAV lietuvius, prašydami paremti valstybę. 1919 m. lapkričio 2 d. su tokiu prašymu kreipėsi ir prezidentas Antanas Smetona. Tautiečiai JAV neliko abejingi. Dirbti Lietuvos informacinėje ir diplomatinėje tarnybose atvyko būtent Avietėnaitė. Savo darbe ji pasižymėjo kaip žmogus, kurio tautiškumo jausmas buvo toks stiprus, kad lietuviybės reikalai jai visą gyvenimą buvo patys reikšmingiausi. Už nuopelnus Lietuvai ne kartą pagerbta Lietuvos bei užsienio valstybių apdovanojimais, tarp jų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino III laipsnio, Prancūzijos garbės legiono IV laipsnio ordinais, suteiktas Niujorko miesto garbės pilietės vardas. Okupacijų metais ji buvo rezistentų gretose. Sudėtingomis 1940-ųjų birželio dienomis, kai dalis valstybės vyrų bejėgiškai susitaukė su tragiška valstybės ir tautos lemtimi, birželio 17-ąją, kai pradėjo dirbti sovietinė Justo Paleckio vyriausybė, ji kartu su savo kolege išnešė iš Užsienio reikalų ministerijos slaptas bylas. Jas vėliau perdavė Lietuvos valstybės archyvo vedėjui kunigui Juozapui Stakauskui. Taip pat parodė ne mažesnę drąsą, gelbėdama Lietuvos aukso atsargas užsienyje. Tai buvo bene vienintelė moteris prieškario Lietuvoje, užėmusi tokias aukštas pareigas. Be tarnybinės veiklos, M. Avietėnaitė priklausė *Lietuvos istorijos*, *XXVII knygos mėgėjų*, *Lietuvos kanklininkų* draugijoms, vadovavo Lietuvos skautų sąjungai.

1939 metais išleistame Lietuvos užsienio reikalų ministerijos (URM) žinyne surašytos M. Avietėnaitės pareigos nuo 1920 metų: URM vertėja, šifruotoja ir slaptojo archyvo tvarkytoja, URM konfidencialioji sekretorė, Lietuvos telegrafų agentūros (ELTA) vedėja, Spaudos biuro virši-

Magdalena Avietėnaitė prieškario Lietuvos ir pokario JAV metais.

ninkė, Spaudos departamento direktorė. Jos darbo vaisiai puikūs: informatyvūs straipsniai užsienio spaudoje, parodos Barselonoje, Lježe, Stokholme, Kopenhagoje, Geteborge, Čikagoje, Briuselyje. Ypač sėkmingai Lietuva pasirodė pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1937 metais. Parodos rengimo komiteto pirmininkė buvo M. Avietėnaitė. Jos dėka eksponatų atranka buvo labai profesionali. Parodoje net 44 lietuvių menininkai pelnė 58 apdovanojimus, tarp jų – keletą didžiųjų prizų, garbės diplomų, aukso, sidabro, bronzos medalių. (taip pat ir *XXVII knygos mėgėjų* draugijos leidiniai).

Pasaulinėje parodoje Niujorke (1939 m.) Magdalena Avietėnaitė – generalinė komisarė nuo Lietuvos. Ji buvo viena kompetentingiausių eksponatų atrankos komisijos narių, išleido parodos lankstinuką anglų kalba, kuriame apžvelgė Lietuvos istorinį kelią, ekonomiką, pristatė liaudies meną, parodoje dalyvaujančius meno kolektyvus, rėmėjus. 1939 m. rugsėjo 10-ąją parodoje buvo surengta Lietuvos diena. Grupę Lietuvos atstovų, tarp kurių buvo ir M. Avietėnaitė, iškilmingai pasitiko 30

raitininkų ir pasveikino 15 patrankų šūvių. Lietuvos generalinis konsulas JAV priėmė reprezentacinio karinio dalinio parodą. Po to vyko tautinių šokių ir dainų šventė, kurioje dalyvavo 59 JAV lietuvių chorai, iš viso trys tūkstančiai žmonių. Parodai pasibaigus, Niujorko miesto burmistras įteikė generalinei komisarei parodos aukso medalį ir suteikė Niujorko garbės pilietės vardą. Spaudos biuro kompetencijoje buvo užsienio parodų rengimas Lietuvoje, atvykstančių užsienio meno ir kultūros veikėjų globa. Už nuopelnus Lietuvai Magdalena Avietėnaitė ne kartą pagerbta ordinais ir medaliais.

1944-ųjų vasaros viduryje, priartėjus frontui, M. Avietėnaitė pasitraukė iš Lietuvos. Iš pradžių Magdalena glaudėsi karo pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, dirbo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus generaline sekretore. 1947 metais, diplomato Petro Klimo žmonos pakviesta, Magdalena apsistojo Paryžiuje, o 1949-aisiais išvyko į JAV. 1949–1952 metais dirbo Detroito universiteto bibliotekoje, po to vienerius metus dėstė sociologiją Anhursto kolegijoje. Paskutinė M. Avietėnaitės darbo vieta buvo Švč. Širdies (Sacred Heart) kolegija Manhetonvilyje. Tai – prestižinė mokykla, kurioje mokėsi ir JAV elito dukros. Kolegijos bibliotekininke-konsultante ji dirbo vienuolika metų, kol išėjo į pensiją. Kaip darbuotoja buvo labai vertinama. Išėjusi į pensiją, Magdalena apsigyveno sėmelių kazimieriečių globajamuose senelių namuose Putname. Kol leido regėjimas, Magdalena tvarkė vienuolyno biblioteką, tęsė lietuvišką veiklą, finansiskai rėmė lietuvių organizacijas. Mirė M. Avietėnaitė eidama 93-iusius, palaidota Putname, vienuolyno kapinaitėse.

XXVII knygos mėgėjų draugija Avietėnaitės asmenyje turi įkvėptą tėvynės meilės pavyzdį, neeilinės moters diplomatės kilnaus gyvenimo istoriją.

Mykolas Biržiška ir Vaclovas Biržiška

Du garbingi ir mokslingi broliai Biržiškos, kilę iš žemaičių bajorų Biržiškų giminės, buvo aktyvūs visose visuomenės gyvenimo srityse, bet rado laiko ir *XXVII knygos mėgėjų* draugijai.

Mykolas Biržiška. Mykolo Sleževičiaus II Ministrų kabinete Vasario 16-osios akto signatarui Mykolui Biržiškai buvo pasiūlytos švietimo ministro pareigos. Jis ėmėsi atkurti Vilniaus universitetą, kartu su Mokslo draugija 1919–1921 m. organizavo Aukštuosius kursus Kaune. Nuo 1922 m. vasario 16 d. pradėjo dirbti Lietuvos universitete Humanitarinių mokslų fakulteto ordinariniu profesorium. 1922 m. ir 1937–1939 fakulteto dekanas, 1925–1926 m. universiteto prorektorius, 1926–1927 rektorius. Be to, 1922–1930 m. dar ir „Aušros“ berniukų gimnazijos direktorius.

1924 m. sudarė komitetą, kuris 1930 m. Papielėje pastatė paminklą Simonui Daukantui. 1925–1935 m. Vilniui vaduoti sąjungos CK pirmininkas. Nuo 1932 m. „Lietuviškosios enciklopedijos“ vice-direktorius. Atgavus sostinę, 1939–1944 m. Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius. 1944 m. birželio pasitraukė į Vokietiją, 1946–1949 m. Pabaltijo universiteto Hamberge ir Pinneberge (Vokietija) profesorius. Nuo 1947 m. Lietuvių rašytojų sąjungos garbės narys. Nuo 1949 m. gyveno ir dirbo JAV.

M. Biržiška yra paskelbęs nemažai mokslo straipsnių, parašęs populiarių knygelių iš istorijos, kultūrologijos studijų, parengęs spaudai dainų rinkinius, išvertęs grožinių kūrinių. Parašė vadovėlius „Lietuvos geografija“, „Lietuvos istorijos pradžiamokslis“, „Dainų istorijos vadovėlis“, knygas „Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose“, „Mūsų raštų istorija“, „Iš kultūros ir literatūros istorijos“, „Senasis Vilniaus universitetas“ ir kt.

Nukelta į 7 psl.

Atkelta iš 6 psl.

Vaclovas Biržiška. Mykolo Biržiškos brolis Vaclovas 1920–1923 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje (pulkininkas leitenantas), iki 1925 m. Aukštųjų karininkų kursų ir karo mokyklos dėstytojas, kartu dar ir Valstybinio centrinio knygyno vedėjas E. Volterio padėjėjas, Valstybinės archeologijos komisijos narys, nuo 1921 m. – Mokytojų profesinės sąjungos suaugusių gimnazijos organizatorius ir pirmasis direktorius. Organizavo ir iki 1926 m. vadovavo Vinco Kudirkos liaudies universitetui. Nuo 1922 m. rugsėjo – Lietuvos universiteto Teisės fakulteto administracinės teisės docentas, nuo 1930 m. – ordinarinis profesorius. Humanitarinių mokslų fakultete dėstė bibliografiją ir lietuviškų knygų istoriją. 1922 – 1930 m. – fakulteto sekretorius, 1933–1935 m. – dekanas. 1923–1944 m. Kauno, o 1940–1941 m. dar ir Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius bei Teisės fakulteto dekanas. Nuo 1939 m. filologijos habilituotas daktaras. 1941 m. bolševikų iš Vilniaus universiteto pašalintas, Kaune dėstė Filosofijos fakultete, įkūrė bibliotekininkystės skyrių. 1931–1944 m. Lietuvos bibliotekininkų draugijos pirmininkas. 1933–1944 m. „Lietuviškosios enciklopedijos“ redaktorius.

1944 m. liepos mėn. pasitraukė į Vokietiją, 1946–1949 m. – Pabaltijo universiteto Hamburge ir Pineberge profesorius. Nuo 1946 m. – Lietuvių rašytojų draugijos garbės narys. 1949 m. emigravo į JAV, 1951–1953 m. dirbo Kongreso bibliotekos Vašingtone konsultantu. Jo svarbiausias veikalas „Aleksandrynas“. Tai trijų tomų leidinys, kuriame pateikiamos lietuvių rašytojų, rašiusių nuo 1475 iki 1865 m., bibliografijos. „Aleksandrynas“ išleistas 1960, 1963 m. ir 1965 m. Čikagoje. Profesorius turėjo nemažą biblioteką. Jo bibliotekos likimas šiuo metu nežinomas. Savo gyvenimą baigė 1956 m. sausio 2 d. Voterberje, JAV.

Vladas Daumantas

Labai įdomaus likimo ir ne mažiau įdomios bibliotekos savininkas Vladas Daumantas (iki 1916 m. – Vladislavas Dzimidavičius) gimė 1885 metais Piluvos valsčiuje, netoli Kražių. Mokėsi Kražiuose, Liepojoje, baigė Kauno kunigų seminariją ir 1912 metais išvyko į Miuncheną. Netrukus jis apsigyveno Šveicarijoje, studijavo Friburgo universitete, nuo seno lietuvių pamėgtoje vietoje. V. Daumantas aktyviai dalyvavo lietuvių Draugijos veikloje, įsitraukė į politinę veiklą. Savo likimo su kunigyste jau niekada daugiau nesiejo. V. Daumantas išbandė ir diplomatinę tarnybą – tapo pirmuoju Lietuvos atstovu Šveicarijoje. Jau studijų metais išryškėjo V. Daumanto polinkiai kolekcionavimui ir kalboms. Gyvendamas Šveicarijoje jis sukaupe turtingą knygų, meno kūrinių kolekciją. Nuo 1923 metų kolekcininkas gyveno Kaune, K. Donelaičio g. nr. 31 (dabar – nr. 67) keturių kambarių bute, kuris vis labiau priminė muziejų su taikomosios ir vaizduojamosios dailės, filatelijos, numizmatikos, spaudinių kolekcijomis. Nuo politikos Daumantas pasitraukė. Būdamas poliglotas (mokėjo apie 20 kalbų), jis tarnavo Kauno apygardos teisme prisiekusiu vertėju. Daumanto biblioteka viliojo daugelį. Iš jo bibliotekos menotyros, lituanistikos leidinių nupirko Lietuvos universiteto biblioteka, Kauno meno mokykla, *XXVII knygos mėgėjų* draugija, Vaclovas Biržiška ir kiti bibliofilai.

1944 metais Daumantas pasitraukė į Vakarų ir vertingiausias bibliotekos retenybės pasiėmė su savimi, dalį knygų ir antikvarinių daiktų deponavo M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Knygų rinkinį sudaro 126 pavadinimų įvairiakalbių leidinių. Tarp jų buvo vienas inkunabulas (1484 m.), dvylika XVI a., penkios XVII a. knygos. 1947 metais apsigyveno Čikagoje. V. Daumantas ir čia sukaupe vertingą kolekciją. 1977 metais Daumantui mirus, kolekcija išarduota. Daugumą jos įsigijo garsus kolekcininkas profesorius Kazys Varnelis, ir šis paveldas sugrįžo į Lietuvą.

V. Daumantui priklausiusi Jono Bretkūno „Postilė“ (1591), kaip teigia Aleknavičienė, yra unikaliausia iš Lietuvoje saugomų „Postilės“ egzempliorių, be to, ji neužregistruota bibliografų. Knyga buvusi Karaliaučiaus karališkosios bibliotekos dubletas su renesansiniu įrišimu (balinta veršio oda, viršeliai dekoruoti įspaudais). Pačiai šių eilučių autorei teko malonumas Bibliją nufotografuoti (*jos nuotrauka spausdinta praėjusiam Priedo nr. 3 – Red.*), apžiūrėti ir kitus puikius šios kolekcijos eksponatus. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius O. Daugelis mielai leido fotografuoti, kai sužinojo, kad publikacija rengiama „Draugo“ redakcijai. Knygas fotografavimui parinko ir maloniai konsultavo muziejaus darbuotoja Vaida Sirvydaitė-Rakutienė.

Tęsinys kitame numeryje

Dvigubas kryžius Lietuvos ir pasaulio istorijoje

Pagal pranešimą, skaitytą XIV Mokslo ir kūrybos simpoziume
Lemonte, 2008 m. lapkričio 29 d.

VIOLETA RUTKAUSKIENĖ

Tikrojo kryžiaus garbinimas Šv. Morkaus aikštėje, Venecijoje.

Dvigubas kryžius, kuris mūsų šnekamojoje kalboje ir istorinėje literatūroje dar populiariai vadinamas Vyčio kryžiumi, yra svarbus valstybinėje ir tautinėje Lietuvos heraldikoje plačiai vartojamas simbolis. Pirmą kartą Lietuvos heraldikoje pasirodęs XIV a. pab., Lietuvos herbo raitelio skyde, netrukus tapo šio herbo neatsiejama dalimi ir plačiai įsitvirtino mūsų valstybės ir tautos simbolikoje, tradicijose, tapo išskirtiniu laisvės ir kovos už laisvę simboliu Lietuvoje ir mūsų tautos gyvenime. Tačiau toks ar panašus dvigubo kryžiaus simbolis buvo plačiai naudotas ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Europos valstybėse, tokiose, kaip Vengrija, Slovakija, Prancūzija, Ispanija, Švedija, naudotas taip pat ir Lenkijoje, netgi nesiejant jo su Jogaila ar Jogailaičių dinastija. Nuo XX a. pr. šį simbolį pastebime naudojant ir Belgijoje, Suomijoje, Latvijoje, Estijoje, daugelyje kitų Europos, vėliau ir pasaulio šalių simbolikoje. Dėl šio simbolio atsiradimo ir kilmės Lietuvos istorijoje ir heraldikoje randame įvairių aiškinimų, dėl kurių, deja, dabartiniai mokslininkai neturi aiškaus sutarimo ir vieningos nuomonės. Aišku tik viena, kad Jogaila dvigubo kryžiaus nepaveldėjo iš savo tėvo Algirdo ar jo pirmtakų. Iki Jogailos Lietuvoje toks ženklas nebuvo naudotas, tačiau tai nereiškia, kad jis lietuviams nebuvo pažįstamas. Greičiausiai lietuvių dvigubą kryžių pažinojo jau ir anksčiau, dar iki Jogailos ar net Mindaugo, tačiau ne kaip heraldinį, o kaip religinį ženklą – plintančios krikščionybės simbolį, ir teikė jam truputį kitokią prasmę nei heraldikoje.

Tai vienas seniausių žmonijos istorijoje žinomų simbolių, plačiai paplitęs ir iki šių dienų išlikęs ne tik Lietuvos, bet ir pasaulio tautų istorinio paveldo palikime, ypač heraldikoje, ikonografijoje ir meno kūriniuose, tačiau jis mažai žinomas, nedaug istorijai ir mums patiems pažįstamas. Dvigubo kryžiaus kilmė, jo atsiradimas mūsų istorijoje ir Lietuvos heraldikoje iki šiol tebėra neatskleista.

Dvigubas kryžius lietuviškoje heraldikoje pasirodo XIV a. pab. karaliaus Jogailos antspaudoose, tačiau Vakarų Europa tokį ar panašų simbolių pažįsta nuo daug senesnių laikų. Pirmą kartą pavaizduotas 1386 m. Lietuvos ir Lenkijos karaliaus Jogailos viduriniame antspaude, vėliau ir jo majestotiniame antspaude Lietuvos herbo raitelio skyde, *Dvigubas kryžius* tapo paties Jogailos, jo artimųjų, palydos, vėliau – ir Jogailaičių dinastijos skiriamuoju simboliu. Vėliau, po 1572 m., mirus paskutiniam Jogailaičių giminės atstovui Žygimantui Augustui ir išnykus tiesioginiam ryšiui su dinastija, *Dvigubas kryžius* mūsų valstybės herbe išliko, buvo pradėtas vadinti Vyčio Kryžiumi, tapo neatsiejamu Lietuvos ir lietuvių tautos istorijos palydovu ir daugelio istorinių įvykių liudytoju.

Dvigubas (Vyčio) kryžius kaip savarankiškas tautinis simbolis ypač paplito XX a. pradžioje, atsikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei. Šis simbolis imtas naudoti kaip drąsos, didvyriškumo, pasiaukojimo ženklas. Jį pamėgo kariuomenė, policija, aviacija bei kitos valstybinės institucijos. Dvigubas kryžius papuošė Lietuvos ordinus ir medalius, pareigybių ženklus, buvo mėgiamas ir naudojamas daugelio tuometinės Lietuvos visuomeninių ir tautinių organizacijų, draugijų, sambūrių simbolikoje, tapo jų neatsiejamu atributu.

Nuo 1940 m. iki 1990 m. kovo 11 d. sovietų panaikintas ir uždraustas. Už jo naudojimą grėšė susidorojimas, kalėjimas ar net mirtis. Plačiai naudotas Lietuvos laisvės gynėjų ir partizanų simbolikoje, buvo laikomas didvyriškumo ir pasiaukojimo už tėvynę ženklu. Po 1990 kovo 11-osios atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, rado platų pritaikymą valstybės bei tautos gyvenime.

Simbolio reikšmė

Nors jau daugiau kaip 620 metų šis simbolis lydi mūsų tautos istoriją bei Lietuvos valstybės gyvenimą, tačiau dvigubo kryžiaus atsiradimas Jogailos simbolikoje, o tuo pačiu ir Lietuvos heraldikoje nėra plačiai aptartas ar tyrinėtas. Nėra galutinai išaiškinta, kodėl ir kaip šis simbolis atsirado Lietuvos valstybės herbe, iš kur jis atėjo. Lietuvoje ir pasaulyje kol kas stebimos tik labai negausios pastangos kiek plačiau ir giliau pažinti patį simbolį, įsigilinti į jo esmę, reikšmę, pačią kryžiaus kilmę, atsiradimą ir jo istorijos raidą, o tuo pačiu atskleisti jo poveikį Europos tautų ir atskirų valstybių kultūrai bei istorijai.

Labiausiai paplitusi nuomonė, kad į Lietuvos herbą dvigubas kryžius atėjo iš Lenkijos po Jogailos krikšto, jam tapus Lenkijos karaliumi ir sujungus dvi krikščioniškas valstybes į vieną. Aiškinama, kad dvigubas kryžius reiškė į skydą sudėtus du kryžius – tai neva simbolizavo dviejų krikščioniškų valstybių susiliejimą. Kas ir kaip beaiškintų tuos du kryžius, iš

Nukelta į 8 psl.

Dvigubas kryžius Lietuvos ir pasaulio istorijoje

Atkelta iš 7 psl.

esmės Jogailos skyde matome ne du kryžius, o vieną, bet dvigubą. Heraldika nežino tokių atvejų, kai herbe piešiamas vienas ženklas, o galvoje turimas kitas ar net keli ženklai iš karto.

Yra aiškinama, kad Jogaila šį simbolių paveldėjo iš Jadvygos, bet tai nėra tiesa jau vien dėl to, kad Jogaila negalėjo paveldėti žmonos giminės simbolių, tačiau tai galėjo atsitikti per Anjou (Anžu) riteriškas tradicijas, kurios mūsų istorijai, deja, dar labai mažai pažįstamos. Egzistuoja versija, kad dvigubas kryžius į Lietuvos heraldiką galėjęs ateiti iš Kijevo, Briansko ar Polocko per Algirdo palikuonis, tačiau tai nėra patvirtinta jokiais fak-

Dvigubo kryžiaus formos ir atmainos.

tais. Šiandien pateikiama ir daugiau naujų versijų, kurios vis įtikinamiau rodo, jog dvigubas kryžius į Jogailos herbatą atėjo ne iš Lenkijos ir ne per jos malonę ar iš kokių kitų čia paminėtų slavų vietovių, bet iš Vengrijos, per Jadvygos iš Anjou vyrišką liniją, ne dėl Jogailos ar Lietuvos krikšto, o dėl riteriškos šios giminės tradicijų, gyvavusių toje giminėje nuo seno.

Vakarų Europoje ir pasaulyje dvigubas kryžius, kaip ir paprastas kryžius, laikytinas vienu seniausių istorijos tėkmėje žinomų simbolių, randamų net pačių seniausių žmonijos iki krikščioniškųjų civilizacijų palikime ir kultūriname pavelde. Dvigubo kryžiaus tyrinėtojai, kaip ir heraldikos specialistai, dažniausiai išskiria vos kelis labiau žinomus dvigubo kryžiaus tipus bei vaizduojamas formas: lygių galų – lietuviškąjį ir skirtingų skersinukų ilgį – patriarchų, apaštalių, lotaringų ir vengriškąjį. Skaitydami istorinę literatūrą, susidursime su atvejais, kai tas pats dvigubas kryžius vadinamas labai skirtingais vardais ir pavadinimais. Lietuvoje jis žinomas kaip Jogailos, Jogailaičių ir jų dinastijos, lietuviškojo, dvigubo, šešių galų kryžiaus vardais. Lenkai kryžių pažįsta ir vadina Tikroju, Šventuoju, Kristaus kančios kryžiumi. Heraldinėje ir istorinėje lenkų literatūroje jis bene geriausiai žinomas kaip Jogailos, Jogailaičių kryžius, o lietuviškas – dažniausiai kaip *litewski krzyz*. Vakarų Europoje dvigubas kryžius ir jo atmainos žinomos dar plačiau. Tačiau Vakarų Europa ir pasaulis apie tokį lietuvišką kryžių beveik negirdėjusi arba mažai girdėjusi, mažai žinomas ir Jogailaičių kryžius. Be to, ne kiekvienas Lietuvos ar Lenkijos istorijoje, heraldikoje surastas ar sutiktas dvigubas kryžius gali būti siejamas su Jogaila, Jogailaičiais net ir tais atvejais, jei jis klaidingai vadinamas lietuvišku.

Šis simbolis Europoje labiau žinomas kaip

patriarchų, vyskupų, šventųjų ir kaip *Tikrasis* (True Cross), Kristaus Kančios (Passion Cross), Gelbėjimo (Salvation Cross), Tamplierių (Templars), Karaviko (Cross of Carawaka), Šv. Benedikto ir šv. Elenos, Šventosios dvasios ordino ar Jeruzalės kryžius. Vengrai jį vadina vengrišku kryžiumi. Dar labiau tokios formos kryžius pasauliui pažįstamas kaip Lotaringijos ar lotaringų kryžius, labiausiai žinomas anglišku *Lorraine Cross* pavadinimu. Heraldikos šaltiniai informuoja, kad šis ženklas dar vadinamas Anjou kryžiumi: garsios prancūzų giminės ir Prancūzijos provincijos vardu. Šiuolaikiniai prancūzai šį kryžių pažįsta ir kaip prezidento Ch. de Gaule bei prancūzišką kryžių. II pasaulinio karo metu šis kryžius buvo laikomas kovos už laisvę ir išsivadavimo simboliu, todėl dar vadinamas Išsivadavimo kryžiumi. Įdomu ir keista, kad anglų kalboje iki šiol nėra dvigubo kryžiaus termino. Net nėra tokios reikšmės. „Double cross“ reiškia ne kryžiaus pavadinimą, o išdavystę.

Religinis simbolis

Dvigubas kryžius – dar ir svarbus religinis simbolis, davęs pradžią pačios heraldikos atsiradimui ir labai smarkiai veikęs heraldikos plėtrą. Tad dvigubo kryžiaus užuomazgų reikėtų ieškoti ne viduramžių Europoje, bet Senovės Romoje. Čia kryžius iš pradžių tebuvo tik žiauri kankinimo priemonė, žmogaus baudimo įrankis ir jam nebuvo teikiama jokia religinė reikšmė. Romėnų *crux* (nuo žodžio *cruciare* – kankinti) buvo stulpas nusmailintu viršumi, prie jo pririšdavo ar prikaldavo pasmerktąjį ar auką. Vėliau, pridėjus skersinę siją – skersinuką, ši kankinimo priemonė įgavo kryžiaus formą. Tokį kankinimo įrankį romėnai atnešė ir į Palestiną. Jeruzalėje toks kryžius buvo skirtas Kristui nukankinti. Po to, kai Pontijaus Piloto įsakymu virš mirčiai pasmerktą Kristaus galvos romėnų kariai prikaldė skersinuką su įrašu I.N.R.I. (lotynų k. „Jesus Nazarenus Rex Judeorum“), šis kryžius imtas vaizduoti su dviem skersinukais ir pradėtas vadinti Kristaus Kančios kryžiumi (Passion Cross), kitur – krucifiksu. Plintant krikščionybėi, šį ženklą, kaip Kristaus tikėjimo ir žmonijos atpirkimo simbolį, naudojo krikščionybės ir Kristaus idėjų skleidėjai apaštalai. Todėl šis simbolis pažįstamas kaip *Apaštalių kryžius*. Plačiai jis buvo žinomas ir kaip *Vyskupų bei Krikšto kryžius*, nes viduramžiais masinius krikštijimus atlikdavo ne eiliniai vienuoliai ar kunigai, o vyskupai.

Dar svarbesnės žinios apie dvigubą kryžių ir jo kilmę ateina iš Romos imperijos Konstantino Didžiojo laikų. Po to, kai Konstantino Didžiojo motina, imperatorienė Elena po apsilankymo Jeruzalėje 326 m., vietinių gyventojų padedama, surado Kristaus nukankinimo vietą ir ten atkasė tris kryžius, taip pat ir patį *Kristaus Kančios kryžių* (Passion Cross), dvigubas kryžius kaip svarbus religinis simbolis plačiai pasklido po Europą. Nuo tų laikų kryžius imtas vadinti *Tikroju* ar *Šventuoju* kryžiumi. Europoje pradėtos statyti Tikrojo ir Kristaus Kančios kryžiaus bei Šventojo Kapo bažnyčios. Ypač gausiai – po XI a. prasidėjusių Kryžiaus karų. Taip pavadintų bažnyčių nemažai ir Lietuvoje. Dvigubo kryžiaus simbolis puošia tokių bažnyčių bokštus, jų interjerą ir altorius. Puošė jis ir kitus pastatus, buvo mėgstamas architektūros simbolis: plačiai naudojamas durų, langų, pastatų fasadų puošybai, vidaus ir išorės interjero apdailai bei papuošimui.

Lenkijoje veikia Šventojo Kapo vienuolynas, kurio vienuoliai, vadinami „božegrobcais“. Pirmieji ordino vienuoliai iš Šventosios Žemės į Lenkiją atvyko 1163 m. XV a. šiam Lenkijoje veikusiam vienuolių ordinui priklausė du miestai: Miechovas (*Miechow*) ir Skaryševas (*Skaryszew*) bei 48 aplinkiniai kaimai. 1325 m. „božegrobcais“ įsi-

kūrė Gorzno mieste. Vienuoliai savo simbolikoje naudojo dvigubą kryžių. Šventojo Kapo vienuolių įsikūrimas šiose vietovėse paliko ryškų pėdsaką apylinkių istorijoje. Ordino veikla, matyt, ir nulėmė šio regiono apsisprendimą pasirenkant svarbius ženklus savo vietovių herbuose. Nors šiuolaikinėje lenkų literatūroje pasitaiko, kad šie kryžiai vadinami Jogailos, Jogailaičių ar lietuviško kryžiaus pavadinimais, iš tiesų jie neturi nieko bendro nei su Jogaila, nei su jo palikuonimis, nei su lietuvišku kryžiumi.

Tikrojo Kryžiaus simbolis Europoje labai išpopuliarėjo dėl Kryžiaus karų. Prancūzijoje Anjou provincijos grafai ir kunigaikščiai jau XII a. buvo iš Bizantijos pagrobę ir parsigabėję brangią relikviją su *Tikrojo* kryžiaus dalelėmis ir ją saugojo savo pilyje. XIV–XV a. Anjou grafų ir kunigaikščių dėka gimė *Šventojo* kryžiaus kultas. Garbinti *Tikrojo* kryžių didžiųjų švenčių metu susirinkdavo minios žmonių iš visos Anjou provincijos. Ši tradicija išsigalėjo visoje Prancūzijoje, tačiau *Tikrojo* kryžiaus garbinimas vyko ir Italijoje, Ispanijoje, Vengrijoje ir net Lenkijoje, kitose Europos valstybėse. Toks dvigubas kryžius ypač išpopuliarintas Prancūzijoje ir Anjou provincijoje, tuo laiku vadintas Anjou ar Jeruzalės kryžiumi, imtas vaizduoti ant monetų, antspaudų, meno kūriniuose, freskose, audžiamuose kilimuose. Mūsų, lietuvių, dėmesį ypač patraukia Šv. Petro bažnyčioje Strasbūre esanti freska, vaizduojanti Europos tautų žygį prie *Tikrojo* kryžiaus. Paskutinė figūra, žygiuojanti prie jo – Lietuva, nesvarbu, kad pėscia, svarbiau, kad karūnuota (jau pripažinta Europoje). 1431 m. Lotaringijos kunigaikštis Rene Anžujietis (iš Anjou giminės) rytinėje Prancūzijoje dvigubą kryžių pristatė kaip visos Lotaringijos (Lorraine) kunigaikštystės ir jos gyventojų pripažintą simbolį.

Viduramžiais dvigubą kryžių kaip karališkos paslapties simbolį plačiai naudojo prancūzų karaliai, kunigaikščiai, grafai savo sukurtose organizacijose, draugijų veikloje ir net kariuomenėje. Galbūt tokią karališką tradiciją Karolis Robertas Anžujietis (Anjou) atsinešė į Vengriją, kur tapęs šios šalies karaliumi, 1326 m. įkūrė Šv. Jurgio ordiną, laikomą pirmuoju ir seniausiu karališkuoju ordinu Europoje. Kai kurie išlikę faktai mums pasako, kad šio ordino nariais vėlesniais laikais galėjo būti ir kai kurie Lietuvos didikai...

Šventųjų relikvijų atradimas skatino ir stimuliavo krikščionybės raidą, tačiau taip pat išgarsino ir Konstantino Didžiojo motinos, imperatorienės Elenos, vardą istorijoje. Už savo atradimus ir nuopelnus bažnyčiai Elena buvo paskelbta šventąja, o jos vardas ir atvaizdas išliko iki mūsų dienų istoriniuose pasakojimuose, ikonografinio ir bažnytinio meno kūriniuose Romoje, Venecijoje, Konstantinopolyje, Jeruzalėje ir kitose vietose. Paprastai ji, kaip ir jos sūnus Konstantinas Didysis, istoriniuose kūriniuose vaizduojama su atrastuoju Kristaus Kančios – *Tikroju* arba *Šventuoju* kryžiumi, savo rankose laikanti skydą su dar vienu dvigubu kryžiumi. Atrastas kryžius tapo Elenos atpažinimo simboliu, o pavaizduotas skyde, galima sakyti, tapo ir jos herbu.

Vėliau ir kiti šventieji imti vaizduoti su dvigubo kryžiaus ženklu kaip Elena. Tad dvigubas kryžius nuo seniausių laikų laikomas ne tik apaštalių, vyskupų, patriarchų, bet ir *Šventųjų* kryžiumi.

Tęsinys kitame numeryje

Kreta, 485 m. pr. Kr. Karaliaus Nikodemo iš Salamio sidabrinė moneta su dvigubu kryžiumi.